

Geheimen

van Berg en Rijn

Tabak en Tarwe
Docentenhandleiding

Intro

Welkom bij het thema Tabak en Tarwe. Grote oude tabaksschuren in het landschap. Oude boerderijen. Al eeuwenlang werd de grond rondom Rhenen, Elst en Achterberg bewerkt door boeren. Wat verbouwden zij? Konden zij zichzelf bedruipen en wat weten we over de bloeiende tabakscultuur die er ooit was in het gebied?

Elk kind op de basisschool in Rhenen, Elst of Achterberg, moet de belangrijkste dingen van de plaatselijke geschiedenis kennen, dat was de wens van de directeurs van de basisscholen. Tabak en tarwe is echt een thema voor groep 5/6, de doelgroep van het project. Bovendien snijdt het een belangrijk thema over de plaatselijke geschiedenis aan.

De thema's hebben een vaste opbouw:

1. *Vertelling*. Een pakkende introductie op het thema.
2. *Leestekst*. Bevat de highlights uit deze omgeving en de kern van het thema
3. *Korte opdrachten*. Kun je gebruiken als individuele verwerking van de leestekst, maar nodigen vaak ook uit tot doordenken en discussie. Net wat je wilt.
4. *Kernopdracht*. Is een zorgvuldig ontworpen opdracht waarbij we écht de diepte ingaan. In dit thema is dat het veranderen van ideeën rondom roken, het zelf voorzienend leven en het bewaren van voedsel.

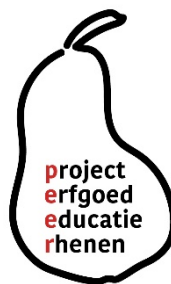
De onderdelen zijn zoveel mogelijk modulair ontworpen. Je kunt dus ook dingen weglaten. Het materiaal kun je binnenkort van een speciale website downloaden. Op die website komen ook filmpjes en verwijzingen naar andere websites. Een goudmijn voor de leerkracht die wil werken over de geschiedenis van Rhenen.

Bij dit thema hoort eigenlijk een museumbezoek, bijv het Tabaksmuseum in Amerongen.

Meewerken en meedenken

Dat zo'n thema moet gaan leven bij kinderen, in hun eigen omgeving is belangrijk. Ook jullie mening is van belang. De projectgroep stelt het op prijs als je het materiaal doorleest en een mini-enquête invult. Na deze ronde wordt de volgorde van de onderdelen en de lay-out definitief vast gesteld.

Met vriendelijke groet,

Werkgroep PEER (Projectgroep Erfgoed Educatie Rhenen)

Doelen

Welkom in de wereld van de groene handen, het boerenbedrijf van vroeger met als specialiteit Tabak! In dit thema:

1. Kennis maken met het zelfvoorzienend boerenbedrijf. Gewassen, vee, pluimvee, eigenlijk circulaire landbouw en veeteelt.
2. Kennismaken met tabakscultuur in de gemeente Rhenen
3. Kennismaken met bewaartechnieken van voedsel zonder dat er een koelkast aan te pas komt

Vertelling

Woorden die cursief zijn gedrukt worden toegelicht bij de achtergrondinformatie hieronder

- Zet op het Digibord een bijpassend beeld uit de lade Magazijn/*Powerpoint Algemeen Beelden Digibord*

Van hagel en donder

‘Durff jeee?’ Ik hoor de spottende stem van Cees. Het hooi kriebelt aan mijn benen. Ver beneden is de grond. Ik sta in de hooiberg. Cees staat beneden. Hij heeft zich zojuist naar beneden laten glijden – het hooi loopt hier iets schuin. Mijn voeten prikkelen, zo spannend vind ik het. Zal ik me ook laten glijden? Het is echt heel diep! Langzaam glijd ik met mijn benen naar de rand. Ik durf niet, grijp me vast aan het hooi! ‘Voor je uit kijken, hoofd naar achteren’, brult Cees, zijn armen over elkaar geslagen als was hij een generaal. Dan doe ik het. Ik tuur naar de grote eikenboom die trots in het weiland staat. Zijn takken zijn als gespierde armen die hij uitstrekt. Ik voel hoe ik vliegensvlug naar beneden roetsj. Met een klap beland ik onderaan de hooiberg en trillend blijf ik staan.

‘Was je bang’, sard Cees. Ik zeg niets. Ik, Joris, kom uit de stad. Mijn ouders zijn gestorven. Mijn tante zorgde voor me, maar ze wordt te oud. Nu heeft ze een plekje voor me gevonden bij familie in Elst. Nu ben ik hier op de boerderij. Vandaag voor het eerst. Hier woont Cees. Die moet me alles uitleggen op de boerderij. Dat moet ie van zijn moeder. Ik mag haar tante Jansje noemen. Maar ze is mijn tante niet. Ik ken hier niemand en ik vind Cees niet aardig!

‘Kom!’ Cees loopt verder met grote passen. ‘Dit is ons varkenshok!’ In het schemerdonker van het hok zie ik bleke varkenslijven bewegen. Cees rommelt met een bak en de varkens beginnen opgewonden te knorren en te grommen. ‘Ik moet de varkens altijd eten geven!’ Een snelle graai met zijn hand en het gekrijs van een varken! Ik zie dat Cees het grootste varken bij zijn oor heeft gegrepen. Het beest gilt en trekt zich los. ‘Ja, schreeuw nog maar even! Over een paar maandjes *maken we worst* van je! Dan ga je eraan! Dan slachten we je!’ Maar eerst mag je nog lekker eten!’ Cees werpt de bak met aardappelschillen in het varkenshok en de beesten slobberen er lustig op los. ‘Hadden jullie een varken?’ Ik schud mijn hoofd. Nee, een varken hadden wij niet.

Cees klost alweer de stal uit. ‘En daar groeien onze *erwt*en, *wortels* en bonen! De *aardappels*! En daar onze snijbonen – kun je snijbonen plukken?’ Cees wacht niet af maar loopt door de akker naar de *hoge bonenstruiken*. Met twee handen tegelijk begint hij de lange stokbonen te plukken. Wacht! Met vlugge sprongen ben ik bij hem. Dit kan ik ook! *Wij hadden in de stad ook snijbonen* en niemand kon ze zo snel plukken als ik. Mijn handen plukken razendsnel en als ik even op zij kijk zie ik Cees verbluft naar me kijken. Maar hij probeert gelijk weer baasje te spelen. ‘In dit mandje moeten ze, ja,

hiérrr! 'En hierachter zitten natuurlijk onze beroemde tabaksakkers! We hebben de beste tabaksplanten van het hele dorp! Tabak? Sigaren? Groeien die op een akker? Ik snap er niets van. Cees merkt het. 'Kijk dan! En hij wijst naar planten met grote groene bladeren. Waar groeien die sigaren dan? Onder de bladeren? Ik buk me om onder de bladeren te kijken. Cees lacht bulderend. 'Je snapt toch wel dat we van die bladeren tabak maken?' 'Die moet je plukken en dan laten drogen, stadsneus! Van die bladeren maak je kleine kruimels, dat is tabak! En verdienen dat we doen!' Ik krijg zin om Cees een keiharde duw te geven. Zal ik het doen? Zodat ie tussen de groene bladeren tuimelt? Maar ik ben hier net nieuw... ik durf niet.

'Dit is ons *hout!*' Ik zie stukken boomstam liggen, lange boomtakken. Planken die gezaagd zijn met een zaag met hele grote tanden. 'Wij hebben zelf een stuk bos en zorgen voor ons eigen hout en we halen daar ook zand!' 'Jullie zeker niet?' Cees kijkt me schuin aan, maar wacht het antwoord niet af. 'Dit is ons brandhout!, we verzamelen onze eigen brandstof!' 'Wacht!' Cees graait in de *takkenbossen* en trekt er een bos uit. 'Voor de broodoven van mijn moeder.' Met de bos onder zijn arm loopt hij weg en wenkt met zijn hand. Ik loop achter hem aan, maar binnen in me begint het al feller te branden! Mijn vuisten heb ik gebald in mijn broekzak. Als ze er uit komen, ga ik slaan, dat weet ik! Cees stapt een klein huisje binnen. Uit de schoorsteen komt rook. Achter in het huisje zie ik vlammen en daarvoor de gestalte van tante Jansje. 'Kijk eens, moeder, nieuwe takkenbossen!' En tegen mij: 'Dit is ons *bakhuisje*. Hier bakken we ons eigen brood. Niet alleen maar *roggebrood*. Dat Nee, ook *tarwebrood*, want...' Hij wil nog meer zeggen, maar tante Jansje is hem voor. 'Schiet alsjeblieft op, Cees! Je zou Joris even de boerderij laten zien en daarna moeten jullie naar het land, vader *helpen!*' 'Best, moeder!' Cees stapt alweer verder.

'Dit is onze *pomp!* We hebben ons eigen drinkwater! Heerlijk! Cees zwengelt aan de pompstok en laat het water op zijn hand lopen. Hij slurpt. 'Heerlijk!' En dat is *het huisje*, de plee, als je moet poepen en pissen! Hij wijst naar een klein hokje met een deur. 'Daar is het kippenhok! Wel twintig eieren op een dag!' En dat huisje is de *bijenstal!* We maken ons eten zoet met onze eigen honing! En de bijen halen honing uit onze koolzaadbloemen. De zaden ervan gebruiken we om olie uit te persen.

'Kom mee! Cees stampt al weer voor me uit. 'Ik zal je onze *perenbomen* laten zien, de appels, de pruimen, de' Ik blijf staan en doe m'n armen over elkaar. Laat die opschepper maar lopen! '...de bramen – daar maken we jam van! En we *drogen* appels op het dak van de schuur....-' En dan kijkt Cees verbaasd naar achteren. 'Hé, waar blijf je?' 'Ik ben jouw hondje niet', zeg ik. Ik zie dat Cees zijn ogen tot spleetjes knijpt. 'Hoe sterk ben jij eigenlijk?' Cees loopt langzaam op me af. Ik voel mijn keel kloppen, maar af en toe is het ook een beetje rood voor mijn ogen. Ik ben bang, maar ook boos, vooral boos! Ik voel een duw, Cees z'n hand heeft mijn schouder geraakt. Dat had hij niet moeten doen! Ik vlieg op hem af, duik onder zijn arm door. Mijn rug kromt zich, mijn spieren spannen! Ha! Daar gaat hij! Ik gooi hem op de grond! Hij duikelt door het zand, ik wil bovenop hem springen, maar hij is snel als een aal. Ik voel een ruk aan mijn been en met een smak val ik. De arm van Cees klemt om mij heen, ik kronkel en worstel! Los! Ik spring overeind, ik zal hem!

'Hé! Niet vechten!' Ik voel hoe de sterke vuist van oom Willem me vastpakt. Hij rammelt me heen en weer! Mijn hoofd bungelt dwaas heen en weer. Au dat doet zeer! 'Dat is me wat moois! Joris is hier nog maar net en dan al ruzie! Verdraait! Ik heb jullie nodig op het land! Dat had je kunnen weten, Cees! En zeker nu het weer slechter wordt! Oom draait Cees hardhandig. 'Gezien?!' Ik kijk in de richting die oom wijst. Het is warm, de lucht is nevelig blauw en in de verte hangen hoge, witte wolken. Onweerswolken! En in de stilte die even valt hoor ik een zacht gegons. Er is onweer op komst!

'Jij – oom wijst naar Cees- gaat als de wiederweer naar het uiterwaard. Bij de Rijn is *Janus met de koeien*. Laat hem de koeien zo snel mogelijk op stal brengen. Dan komen jullie om ons te *helpen!* En jij – oom wijst naar mij - gaat nu met mij mee. Kom!' Oom Willem neemt zulke grote stappen dat ik

telkens even moet rennen om hem bij te houden. Ik voel me verlegen. Ik heb oom Willem een uur geleden voor het eerst gezien! Wat moet ik tegen hem zeggen? Telkens kijkt oom Willem naar de lucht en hij lijkt niet meer aan mij te denken. Daar is de korenakker al. ‘*Dit is tarwe*. Daar hebben we Tinus de knecht.’ Oom wijst. Tinus heeft een *strohoed* op en hij loopt in zijn lange, witte ondergoed. Regelmatig zwaait zijn sikkels. Ik zie de halmen vallen. ‘Dat is *grootmoeder*!’ Oom wijst naar een kromgebogen vrouw, die met vlugge vingers een touwtje om een bos koren bindt. De grijze haren krullen onder haar mutsje uit. ‘Grootmoeder maakt schoven!’ Ik zie hoe grootmoeder de bossen tarwe tegen elkaar zet en vastknoopt. Grappig! Een hutje van koren, lijkt het wel. ‘Jij’ – oom wijst naar mij- bossen maken.’ ‘Kijk! Zoveel halmen!’ Oom doet een graai. ‘Zie je dat de schoven op een rij staan?’ ‘Nou, dan weet je ook waar de volgende schoof komt! Daar leg je de bossen neer. Zes bossen, netjes op een rij! Dan kan grootmoeder knopen! Ik hoop dat we het redden voordat de bui komt!’ Ik zie hoe oom bezorgd naar de lucht tuurt. Dan gaat hij met snelle stappen naar zijn plek op de akker. Whroem -bom- boem. Ik kan de donder nu duidelijk horen. Ik ren heen en weer. Graai een bos tarwe bij elkaar, ren naar de plek waar de schoof komt en weer terug. Even zie ik de ogen van oom Willem op me gericht. Hij knikt goedkeurend. Oma bindt razendsnel. Maar het korenveld is nog groot! Dat gaat vast niet lukken! Daar stuift tante Jans het veld op. Haar handen grissen en ook al is ze dan niet zo snel als grootmoeder, ze kan ook schoven binden! Ik ren nog harder, het zweet druipt langs mijn hoofd. Daar is Cees! Oom wijst: ‘Joris helpen.’ Maar Cees heeft geen uitleg nodig. Hij stuift net als ik over het veld. De zon laat nog net een vaal licht zien, maar zal al snel door donkere wolken opgeslokt worden. Het veld ziet er dreigend uit en het rommelt aan één stuk door. Een oude man met een witte snor stapt het veld op. Zijn sikkels en prikhaak in de hand. ‘Heu!’ groet hij en hij begint meteen met maaien. ‘Hé, ome Kobus, kom je ons helpen?’ ‘Komt een stevig buitje aan, is het niet?’ Met z’n allen gaat het snel! Nog even, de laatste halmen!

Het is donker geworden en ik zie de bliksem telkens flitsen. Met snelle passen lopen we. Een schaapherder jaagt juist zijn laatste schapen in de schaapskooi. Gelukkig heeft hij op tijd de heide boven op de heuvelrug verlaten! ‘Groemmm-doeng-doeng,’ brult de donder. ‘Hehoewww’, huult de hond van de scharenslijperskar op het zandpad. Hij moet de kar trekken en blijkbaar is hij bang voor onweer. ‘Toe dan’, schreeuwt de scharenslijper. Blijkbaar wil hij het huisje van de schaapherder nog voor de bui bereiken. Daar is het huis. De veilige deuropening wenkt. Daar is de kamer. De flitsende bliksem kleurt de kamer telkens blauw-wit! Tante Jans steekt een olielampje aan en oom Willem loopt naar de kast en haalt een ijzeren kistje tevoorschijn. Ik snap het! Het is het kistje met geld. Als de bliksem inslaat en het rieten dak gaat branden, dan kan oom Willem het kistje gelijk meenemen naar buiten! Grootmoeder gaat achter het spinnewiel zitten. Ze laat het wiel draaien en met haar handen maakt ze van een pluk schapenwol een draad. Cees zit vlak bij haar en plukt zenuwachtig aan een wollen sok die op de tafel ligt. Oom Willem stapt onrustig heen en weer, kijkt door de raampjes. Buiten is de wind opgestoken en fluit door het dak. Ik hoor tante Jans rommelen op de deel. ‘Jans! Wat doe je?’ De stem van oom Willem brult boven de donder uit. ‘Ik pak de karnton’, hoor ik de stem van tante Jans, ‘boter en karnemelk maken!!’ ‘Je bent niet wijs! Met zulk noodweer!’ Weer kijkt hij door het raampje. Dan flitst het zo wit in de kamer dat ik even niets meer kan zien. Waham! De donder knalt zo hard dat alles trilt. ‘Dat was vlak bij!’

Dan klinkt van buiten een zwaar geruis. ‘O, nee!’ Ik schrik van de wanhopige stem van oom Willem. ‘HAGEL!’ Cees springt op, op de deel klettert een emmer en zelfs grootmoeder komt vlug omhoog en haast zich naar het raam! Ik kijk mee door een klein ruitje. De kleine witte balletjes, ik zie ze dansen. Kleine, maar zie daar, ook grotere! Als een knikker! En oh, daar! Als een stuiter! ‘Neeeh, wat een grote!’ Ik hoor een kreun in oom Willems stem. ‘Daar gaat mijn tabak!’ ‘Alles verwoest! Die hagel slaat alle bladeren kapot!’ Ik zie hoe hij in zijn handen wringt en wanhopig heen en weer loopt. Tante Jans is de kamer weer binnen gekomen en staart voor zich uit. Grootmoeder zucht. Ze heeft haar handen gevouwen. ‘Dit kun je niet tegenhouden, hè Willem’, zegt ze zacht. ‘Het valt niet mee, maar je komt er wel weer boven op!’

De hagel is overgegaan in regen en de bui trekt nu snel weg. 'Ik ga buiten kijken', klinkt de stem van oom Willem. Cees staat op en ik kom ook overeind. Ik voel de regen zachtjes op mijn gloeiende gezicht. 'Kijk!' Geschrokken wijst Cees naar de trotse eikenboom in het weiland. Ik kijk. Precies de grootste, dikste tak hangt triest naar beneden. 'De bliksem is ingeslagen!' Oom Willem let er nauwelijks op. Hij loopt zo snel dat we moeten rennen om hem bij te houden. Daar knielt hij neer bij de tabaksplanten. Zelfs ik zie dat veel bladeren getroffen zijn door de hagel. Sommigen hangen slap, in andere bladeren zitten gaten! 'O, mijn mooie oogst' jammert oom Willem. 'Kijk, allemaal kapot!'

Cees sluipt weg en ik loop stilletjes achter hem aan. Hij loopt een schuur binnen. 'Dit is de tabaksschuur', hoor ik zijn sombere stem. 'Hier drogen we de tabaksbladeren. We rijgen ze aan lange takken te drogen. Kijk, er zitten spleten in de wand, daardoor kan de wind goed in de schuur komen. Maar nu dus niet. De hagel heeft alles kapot gemaakt.' Cees heeft al zijn praatjes verloren. Ik slenter achter hem aan. Op de deel loeit een koe. Hij lijkt wel of hij zijn verdriet uitschreeuwt. Cees hangt tegen de witte muur.

Met mijn voet voel ik de plunjezak met mijn spullen. Die hebben we vanmiddag hier laten liggen. Wacht! Ik pak mijn boog met pijlen! De mooie boog die ik gekregen heb van mijn vriendje uit Amsterdam. Misschien kan ik Cees daarmee minder verdrietig maken. Ik richt op het hooi en schiet. Een mooi, zuiver schot! Yes, Cees veert op. 'Kun je daarmee muizen en ratten raken?' Ik knik. 'Ik heb wel eens een rat geraakt' 'Dat zou mooi zijn!' hoor ik de enthousiaste stem van Cees, 'dat zal vader fijn vinden! Hij heeft veel last van muizen en ratten die het koren op vreten! Dan kunnen we toch iets doen om de schade te verminderen!' Ik knik en voel me blij. 'Ga je mee? Het is bedtijd!' Ik knik. Cees gaat me voor naar de ladder op de deel. Daar boven op de zolder ligt hooi. Tussen het hooi een kamertje voor hem en voor Cees. Getimmerd van grove planken uit het bos van oom Willem.

Als ik op de strozak lig en de deken over me heen trek, hoor ik buiten een krekel zingen in de schemer. Ik grinnik. Zulk zwaar weer gehad en dat beest gaat gewoon weer zingen! Cees is gelukkig niet meer zoals hij in het begin was, misschien wordt hij wel een goede vriend! Ik voel hoe de moeheid mijn lichaam zwaar maakt. Ik zal heerlijk kunnen slapen!

Voor de leerkracht

Uitleg bij het verhaal

In dit verhaal laten we kinderen kennis maken met het zelfvoorzienend boerenbedrijf. Veel van deze boeren in de omgeving Elst, Rhenen, Achterberg verbouwden diverse gewassen. In het bijzonder besteden we aandacht aan tabak. Rond Plantage Willem III stonden de meeste tabaksschuren, vandaar dat we Elst als uitgangspunt nemen in dit verhaal. Het verhaal speelt zich af in 1877. In dat jaar vernielde de hagel een groot deel van de tabaksoogst. Elst is in die tijd nog niet groot. In 1819 had ze pas haar eigen kerk gekregen, mede dankzij de giften van een aantal belangrijke tabaksboeren.

Maken we worst: november is de slachtmaand. Dan is iedereen op de boerderij druk met het verwerken van het vlees. In november is het dusdanig koud dat het vlees niet snel meer bederft. Van het vlees worden worsten gemaakt, maar ook oude producten als bakworst en balkenbrij. Het was een kunst om het varkensvlees zo lang mogelijk te bewaren. Daartoe werd het in de tijd van ons verhaal elk stukje vlees met zout ingewreven en daarna gedroogd of gerookt. Vanaf ongeveer 1930 kwam de techniek van de weckpotten in opkomst.

Erwten, wortels die kon je mooi samen verbouwen. Tegen de tijd dat de erwten van het land gingen hadden de wortels extra ruimte nodig.

Aardappels: die zijn in de 18^e eeuw ingevoerd vanuit Zuid-Amerika. De opbrengst van een gemiddelde aardappelakker is meer dan de opbrengst van een graanakker. Wel is een aardappel gevoeliger voor ziekte. Dat leidde rond het midden van de 19^e eeuw soms tot geweldige misoogsten en hongersnood.

Hoge bonenstokken: tabaksakkers waren omringd door een gevlochten constructie van takken. Tegen deze constructie groeiden stokbonen. Het lover beschermde de akker tegen de wind en de bonen brachten inkomsten.

Wij hadden in de stad ook bonen: ook stads- en dorpsmensen hadden, als het even kon, een eigen akkertje.

Hout: alle hout dat de boeren nodig hadden kwam uit de omgeving. Van een eikenboom kon een nokbalk gezaagd worden, of een hek. Van de wilgentenen uit het uiterwaard konden manden gevlochten worden, van populierenhout konden bijvoorbeeld klompen gemaakt worden.

Takkenbossen sprokkelen: Een geliefde bezigheid voor de winter, wanneer het andere werk stil ligt.

Bakhuisje: naast veel boerderijen stond een klein huisje, het bakhuisje. Hierin bevond zich de broodoven. Eenmaal per week werd er brood gebakken door de boerin.

Roggebrood / tarwebrood: tarwebrood was een luxere broodsoort die alleen de rijke mensen aten. De gewone man at roggebrood. Bij Cees thuis ook, op een enkele uitzondering nagelaten. De tarwe werd verkocht. Vlak na de Tweede Wereldoorlog was er zelfs het zogenaamde 'regeringsbrood': brood met aardappel- en erwtenmeel.

Helpen boerenbedrijven waren vaak gezinsbedrijven. Zonder hulp van alle gezinsleden zou het boerenbedrijf instorten. Vandaar dat Cees niet gemist kan worden en Joris onmiddellijk ingeschakeld wordt.

Pomp: met de pomp werd schoon grondwater vanuit een flinke diepte opgepompt.

Het huisje: de plee zat buitenshuis. Een klein hokje, een brede plank met een rond gat in het midden waarop je kon zitten. Onder het gat stond een emmer. Daarin werd je behoefte opgevangen.

Waardevolle meststof voor de akker! WC papier was in Amerika al wel uitgevonden, maar in Elst zullen veelal oude kranten zijn gebruikt.

Bijenstal: eten wordt niet gezoet met suiker, maar met honing. Honing is eeuwenlang de enige zoetstof geweest. Overigens werden er in 1850 al suikerbieten in Nederland verbouwd en heeft het gewone volk al beschikking over suikerbietsuiker. De boeren hebben echter belang bij bijen voor de bestuiving van hun gewassen en blijven de honing gebruiken.

Koolzaad: het geel bloeiende koolzaad bevat zaden waaruit inderdaad olie wordt geperst. De armere laag van de bevolking gebruikt nog steeds koolzaadolie. Zo'n olielampje geeft een hele schaarse verlichting. De gegoede burgerij gebruikte het rond 1850 ontdekte petroleum, dat gemaakt werd van aardolie.

Perenbomen: er worden in die tijd verschillende oude fruitrassen gekweekt. Denk bij peren alleen maar aan verschillende soorten hand- en stoofperen. Ook bestaan er heel verschillende appelfrassen. Dat geldt ook voor pruimen, kersen en bessen. In het Fruitpark in Ochten zijn verschillende oude fruitsoorten te bewonderen en te proeven.

Drogen: het bewaren van voedsel is lastig. Voedsel dat in fijne plakjes werd gesneden kon gedroogd worden in de zon.

Janus met de koeien in de uiterwaarden waren de graslanden. De koeienjongen trok met de koeien van de boeren door het uiterwaard. Een soort herder, dus.

Leestekst

Leestekst bij het thema Tabak en tarwe

Zelfredzaamheid

Sommige mensen vinden het heerlijk om terug te gaan naar de natuur. Ze gaan dagen lang het bos in en proberen zichzelf te onderhouden en te overleven. Selfsupporting noemen we dat. Dat is een Engels woord en betekent zelfredzaam. Je kunt je zelf redden, je koopt weinig in de winkel maar je maakt het zelf of laat het zelf groeien, dat is verbouwen. De boer is ook zelfredzaam, vooral vroeger. Op de boerderij was van alles te vinden, water, eten, kleding, fruit, hout, stro.

Boeren en boerderijen

In Elst en Achterberg vind je nog steeds veel boerderijen, maar ook in de stad Rhenen stonden vroeger veel boerderijen. De koeien, de schapen, de varkens, de paarden en de kippen liepen allemaal in de stad rond, natuurlijk achter hekken, anders zou het echt een beestenboel worden. Ook het eten voor de beesten was in de stad, kijk maar naar de hooiberg. Op de boerderijen in Rhenen, Elst en Achterberg verbouwden ze op het land allerlei graansoorten zoals tarwe, rogge en haver. Als je in de winkel bij de bakker of in de supermarkt een meergranen brood koopt, kijk dan eens op de verpakking welke graansoorten er allemaal in zitten.

Sommige boeren lieten ook hennepplanten groeien. Daar maakten ze dan touw van. Nu denken we bij hennep aan iets anders, maar al heel lang wordt hennep gekweekt voor de vezels, zaadolie, voedsel en medicijnen. Om kleding een mooie rode kleur te geven verbouwde de boer meekrap, een plant met een rode wortel die gebruikt werd als verfstof. Ook verbouwden veel boeren hier in de buurt tabak.

Goede plekken voor een boer

Een boer moet wel een goede plek voor zijn land hebben, anders gaat er van alles mis. Het land moet op een droge plaats liggen, niet te nat, niet kunnen onderlopen bij hoog water. Daarom is op het randje van een berg een prima plaats voor een akker, maar ook voor grasland dat je langs de Grift vindt. Dat gras wordt gemaaid en gedroogd en dan heet het hooi.

Een stadsboerderij

Langs de Grift

Schapen Hoger op de berg vind je vaak heide. Dat is zo'n mooi gezicht als de heide bloeit in augustus. Alles is dan paars. De boer laat zijn schapen op de heide grazen. Je vindt daar ook de herder met zijn hond die op de schapen past en 's avonds mogen ze naar de schaapskooi. De mest uit de schaapskooi gaat weer naar de boer die gebruikt het om zijn land te bemesten.

Stro

Als het graan rijp is, kan het gemaaid worden en wordt het op schoven gezet om te drogen. Daarna gaat de boer dorsen en worden de korrels uit de aren geslagen. De stelen, de halmen van het graan heet stro, dat gebruikt wordt om daken van te maken voor de boerderijen, de schuren en ook de schaapskooi.

Stro op het veld

Strobaal

Tabak

Heel lang geleden in 1492 leefde er de ontdekkingsreiziger Columbus. Hij zeilde over de oceanen om nieuw land te ontdekken en zo ontdekte hij Amerika. Daar woonden mensen, Indianen, die rookten sigaren. Zij maakten de sigaren van bladeren van de tabaksplant. Columbus bracht de tabaksplanten mee naar Europa. Veel later gingen de boeren in Elst, Achterberg en Rhenen ook tabak verbouwen. De plantjes komen uit heel kleine zaadjes die in potjes gezaaid worden. Als ze groot genoeg zijn, worden ze op het land gepland. Als de tabaksplanten groot zijn, worden de bladeren geoogst. In elk blad komen kleine sneetjes, daar doorheen wordt een lange stok, een spijl gestoken en zo worden de tabaksbladeren gedroogd.

Langs de weg staan nog steeds tabaksschuren, dat kun je zien aan de spleten tussen de planken, dan gaat het drogen sneller. De gedroogde bladeren worden verkocht aan tabakshandelaren. In Amerongen staat het Tabaksteeltmuseum, daar wordt heel precies uitgelegd hoe dat allemaal ging met de tabak.

Tabaksbladeren hangen te drogen

Tabaksarbeiders aan het werk tijdens de oogst

Opdrachten

Opdracht 1: Bekijk de plaatjes van links naar rechts. Zij vertellen een verhaal

Wat kwam eerst en wat daarna in de tabaksteelt.
Geef de volgorde aan door te nummeren van 1 tot 8.

-' de bladeren worden naar de tabaksschuur gebracht
-' tussen juli en september worden de bladeren geplukt
-' de zaadjes worden op een natte lap gelegd om voor te kiemen
-' de spijlen met de bladeren worden te drogen gehangen in de tabaksschuur
-' de uitgekiemde zaadjes gaan in een broeibak of tabakskist
-' de zaadjes worden geoogst van de tabaksbloemen
-' de tabaksplanten bloeien

Vraag aan de juf of meester of je onderstaand filmpje mag bekijken. Een oude sigarenmaker legt uit hoe je sigaren rolt. Leuk om te kijken voordat je het Tabaksteeltmuseum in Amerongen een bezoek gaat brengen. https://www.youtube.com/watch?v=QCzZI77G4Bw&ab_channel=RTVOost

Opdracht 2: begrippen die horen bij tabak en tarwe

Plaats het onderstaande begrip op de juiste plaats aan het begin van de zin.

De aar/Een sigarenplank/Opbossen/ Fermenteren/ Droogschuren Korrels/Aanspijlen/ Schokkeren/
/Dorsen/Malen

.....zorgt ervoor dat de smaak van de sigaar sterk en krachtig wordt

.....zijn de zaden van de tarwe. Als je ze vermaalt krijg je tarwevolkorenmeel

.....heet het als je de tabaksbladeren aan de spijl (stok) hangt

.....gebeurde vroeger in een molen maar tegenwoordig gewoon in een fabriek

.....is hoe het ophangen van de spijlen met tabaksbladeren heet

.....gebeurt als alle tabaksbladeren droog zijn. Ze worden dan samengebonden in bossen

.....is het proces waarmee je de graankorrel uit de rijpe aar slaat

.....waren de plekken waar de tabaksbladeren te drogen werden gehangen

.....is het gedeelte van de tarwe plant waar de tarwekorrels inzitten

.....gebruikte men om sigaren in te maken

Opdracht 3: Vroeger vond men het normaal dat mensen tabak rookten. Maar toen wisten ze nog niet dat het slecht voor je was. Vraag aan de juf of de meeseter of je onderstaand filmpje mag bekijken

<https://schooltv.nl/video/het-klokhuis-tabak/>

Wat heb je geleerd van het filmpje. Is er verschil tussen sigaren en sigaretten?

Er is wel/geen verschil tussen sigaren en sigaretten namelijk:

1.....

2.....

Opdracht 4: Wat kan de boerenfamilie zelf? Zet een kruisje in de goede kolom

	Kan de boer voor zorgen	Moet de boer bij een winkel of verkoper halen
Melk		
Planken voor de schuur		
Dakpannen voor het dak van de schuur		
Eieren		
Ham		
Appels, peren, kersen		
Nieuwe zeis		
Kaas		
Stenen om te metselen		
Varkensvlees		
Koperen pan voor op het vuur		
Brandhout		
Nieuw wagenwiel		
Zout		
Brood		
Sla		
Bonen		
Aardappels		
Karnemelk		
Sinaasappels		
Zand om het erf op te hogen		
Witte kalkverf voor de muren		

Opdracht 5: Bedenk nog 3 dingen waarvoor de boer zelf kan zorgen. Bedenk er ook drie waarvoor de familie naar de winkel of verkoper gaat:

Kan de boer zelf

Winkel voor nodig

.....

.....

.....

Opdracht 6: Waar komen jullie spullen nu vandaan?

Wat?	Hebben we zelf	Er is een boer in de omgeving die dat verkoopt	Het komt uit Nederland	Het komt uit het buitenland
Brandhout				
Aardbeien				
Tomaten				
Druiven				
Sommige groente				
Vlees				
Kaas				
Timmerhout				

Opdracht 7: Wat vind jij leuk om te doen? Zet een kruisje.

Wat?	Doe ik graag	Gaat wel	Niet leuk
Telkens een klein tabaksplantje aan mijn vader geven. Die poot ze.			
Schoffelen. Het onkruid op de tabaksakker weghalen			
Stokbonen plukken			
De onderste blaadjes van de tabaksplanten afplukken			
Telkens een groot tabaksblad aan vader geven. Die maakt er een snee in			
Schuur aanvegen			
Aardappels schillen			
In het bos dennennaalden voor de koeien halen			
Kersen, appels, peren, pruimen of bramen plukken			
In het bos dennenappels en dorre takken voor de open haard halen			
Koeien melken			
Koeien, geiten, kippen of paarden voer geven			
Eieren rapen			
Korenhalmen rapen bij de korenoogst			
Iets halen voor vader of moeder, bijvoorbeeld bij de smid. Of een boodschap overbrengen (een telefoon is er niet, dus je moet naar de mensen toe om ze te spreken)			

Brood (tarwe, rogge-zwaar of licht – wit of bruin)

Pannenkoek (boekweit en andere granen, melk, karnemelk, soms spek of appel)

Ontbijtje

Brijsoepen, zoals erwten en bonensoep (bruine boon, maar ook dikke snijboon)

Soep op basis van vleesbouillon
(voorgerecht)

Warme maaltijd

Vooraf brood en pap

Avondmaaltijd

Opdracht 8: Wat lust jij van de boerenproducten?

Een dagje eten als een boer uit de tijd van Joris. Wat lust jij wel of niet van het ontbijt, de middagmaaltijd en het avondeten? Zet een kruisje en als je wilt kan je er nog wat bijschrijven.

Wat eet je dan?	Lust ik wel	Lust ik niet
Ontbijtje		
Tussen 04:00-11:00		
Soms meerdere keren		
Brood (tarwe, rogge-zwaar of licht – wit of bruin)		
Pannenkoek (boekweit en andere granen)		
Pap (melk, karnemelk, gort, roggemeel. Boekweit,		

havermout, brood, zelfs rijst of sago)		
Aardappels (op allerlei manieren bereid)		
Seizoensproducten als balkenbrij. Dat is meel met slachtafval, bouillon en kruiden		
Warme maaltijd Tussen 11:00 en 14:00		
Breisoepen zoals erwten en bonensoep (bruine boon maar ook dikke snijboon)		
Soep (op basis van vleesbouillon) als voorgerecht		
Stampot (peulvruchten, kool, wortels enz. met aardappel) Smaakmakers: azijn, stroop, suiker, uien, mosterd. Soms spek of vlees		
Meelpap, veelal met stroop Rijst (rijstepap, rijstebrij)		
Avondmaaltijd (en)		
Vooraf brood en pap		
Koffie en thee		

Opdracht 9: Bewaren van voedsel (conserveren)

Vraag aan je juf of meester of je eerst het filmpje mag bekijken, dat gaat over het leven voordat de koelkast was uitgevonden

<https://schooltv.nl/video/hoe-hielden-mensen-vroeger-eten-goed-zonder-koelkast-in-de-ijskast-roken-of-fermenteren/#q=voor%20de%20koelkast>

Je kan voedsel dus niet zomaar lang bewaren anders krijg je een voedselvergiftiging. Wat is eigenlijk een voedselvergiftiging? Kijk naar het onderstaande filmpje voor een goede uitleg.

<https://biologielessen.nl/index.php/dna-17/610-conserveren-van-voedsel>

Omdat er dus geen koelkast was moesten mensen andere manieren verzinnen om hun voedsel te behouden zodat zij geen voedselvergiftiging opliepen.

Drogen/ Wecken of inmaken/ Fermenteren/ Roken/ Zouten

Worst drogen

Groente wecken

Kool fermenteren

Paling roken

Vis zouten

Hieronder enkele linkjes naar filmpjes over roken, wecken, fermenteren, drogen en zouten om te bekijken met elkaar.

Over paling -en haringroken <https://mijngelderland.nl/inhoud/specials/een-wagen-vol-verhalen/paling-en-haringroken#!#customCarouselDetail>

Fruit wekken, hoe doe je dat https://www.youtube.com/watch?v=4ykfiVwd_jQ&ab_channel=Welkoop

Fermenteren (van zuurkool) https://www.youtube.com/watch?v=2z36Gv7Um8A&ab_channel=KenmetKennis

Drogen van vis <https://www.youtube.com/watch?v=tDhnwaMyNRQ>

Haring zouten oftewel haringkaken

<https://www.dailymotion.com/video/xue285>

Welke conserveringstechniek past bij welk voedsel? Maak een keuze uit drogen/wecken/fermenteren/Token/Zouten. Soms zijn meerdere antwoorden mogelijk.

Soort voedsel	Drogen/Wecken/ Fermenteren/ Roken/ Zouten
Augurken	
Paling	
Fruit	
Worst	
Haring	
Kool	
Boontjes	

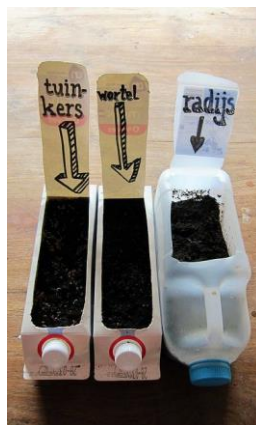
Opdracht 10: Tien plagen voor een boer. Hieronder zie je tien plagen voor de boer. Kan de boer tegen alle plagen iets doen of niet? Schrijf ja of nee

Plaag voor de boer	Kun je er iets tegen doen? Ja/nee
Droogte	
Natheid	
Schadelijke insecten	
Muizen en ratten	
Wind	
Plantenziekte	
Hagel	
Vogels	
Onkruid	
Nachtvorst in mei	

Kernopdracht

(Voor de kernopdracht staat de leskist in je klas die je juf of meester uit het Stadsmuseum heeft opgehaald)

In de leskist zitten zakjes met tabakszaad. Laat deze voorkiemen op watten of een natte lap. De beste tijd hiervoor is februari. Daarna worden de kiemen in kleine potjes geplant en later in grote potten of buiten in de schooltuin. WC rolletjes, melkpakken of ziplogbags zijn een goedkope manier om zaadjes op te kweken in de klas. Jullie kunnen ook potjes van huis meenemen. Verschillende soorten zaden kweken. Denk ook aan het opkweken van: graan, waterkers, taugé of zonnebloemen.

Verdieping van de didactiek

- Maak met behulp van de materialen in de leskist een thematafel
- Gebruik de verkleedkeren uit de leskist om het verhaal, of een gedeelte daaruit, na te spelen
- De Klassenfruitschaal. Vraag de kinderen een stuk fruit van huis mee te nemen. Plaats deze op een schaal/ blad, en vraag welk stuk fruit van nature in Nederland voorkomt. Haal de stukken exotisch fruit eraf en kijk wat er daarna nog op de schaal is blijven liggen.
- Meel maken. Bekijk verschillende soorten granen. Kan je met die korrels een brood bakken of pannenkoeken maken? Eerst moeten we meel maken. Dat kan met maalstenen of een vijzel. In de leskist tref je een vijzel aan. Een bezoek aan een molen in de omgeving, Elst, Wageningen, Kesteren (zie Excursies) werkt bij deze opdracht heel verdiepend.
- Laat de kinderen een spreekbeurt maken waarbij ze kunnen kiezen uit een onderwerp dat binnen dit thema aan de orde is gekomen. Laat ze daarbij een simpele powerpoint presentatie maken.
- Zonnebloemen zijn makkelijk om op te kweken en er kan een leuke wedstrijd aan gekoppeld worden namelijk; Wie kweekt de hoogste zonnebloem!
- Van het kweken van zaden kan je ook een leuke creatieve oefening maken. Waterkers groeit snel en kan leuke *haren* geven aan gezichtjes die je maakt op potjes en eierschalen.

- Breng een bezoek aan een boerderij

Excursies

Tabaksteeltmuseum Amerongen

Voor het plannen van een excursie naar het tabaksteeltmuseum neem contact op met dhr. Jan Hoogendoorn.

Contact informatie

E-mail adres: jan-hoogendoorn@hetnet.nl

Telefoon: 06 23149114

Reserveren:

Het reserveren van een museum bezoek dient uiterlijk twee weken voorafgaande aan het bezoek te gebeuren. In het museum wordt de groep begeleid door een van de rondleiders van het museum.

Groepsgrootte:

Uitgangspunt is 15 leerlingen. Maximaal 18-20 personen inclusief begeleiders.

Verdere informatie staat in de lade Museumles *Tabaksteeltmuseum Amerongen*.

Boerderij Het Binnenveld

Voor het plannen van een excursie naar Boerderij Binnenveld neem contact op Roel en Toke van Dijk.

Contact informatie

E-mail: info@boerderijhetbinnenveld.nl

Telefoon: 06 – 51 49 46 91

Adres:

Zuidelijke Meensteeg 9

3911TD Rhenen

Verdere informatie staat in de lade Eropuit/*Boerderij Binnenveld*.

Streekmuseum Baron van Brakell

Provincialeweg 21

4032 NZ Ommeren

<https://www.streekmuseumbaronvanbrakell.nl/> info@streekmuseumbaronvanbrakell.nl

Telefoon (0344) 60 74 31 voor telefonische reserveringen

(alleen tijdens openingstijden en op woensdagmorgen)

Laarsenberg

De Laarsenberg ligt in Rhenen ten noorden van de provinciale weg N225. Het is voor veel mensen een onbekend gebied. Toch is het zeer de moeite waard: afwisselend loof- en naaldbos, een aantal eikenhakhoutbosjes, mooie graanakkers op de voormalige enggronden van Rhenen.

<https://utrechtslandschap.nl/natuurgebieden/laarsenberg/ontdek>

Schaapskooi

Prachtig oud Hollands landschapskenmerk waar schapen in vervlogen tijden verbleven. Prachtige oude gebouwen en schuren (potstallen) kenmerken deze locaties.

Adres

Utrechtsestraatweg

3911TXRhenen

Molenbezoek

Molen 't Wissel in Elst, molen De Vlijt Wageningen of molen De Zwaluw Kesteren

Leskisten

Procedure uitleen leskisten door Stadsmuseum Rhenen

De aanvraag voor de reservering van een leskist dient 1 week van te voren gedaan te worden bij Karel

Troostheide ktroostheide@gmail.com

Telefoon: 06 51501602

Het protocol voor het lenen van een leskist staat in de lade Magazijn/Leskist

Literatuur

Cruyningen, P. van en J. de Putter, 'Tabaksteelt in Rhenen en Elst. Grootschalige teelt tot in de twintigste eeuw' in: *Geschiedenis van Rhenen* (Utrecht 2008), 296-305.

Dames en heren appels en peren. Teelt en teeltvormen in de Betuwe. Terugblik 19. Jaarboek Stichting Tabula Batavorum (Opheusden 2015)

Dekker, H., 'Sigarenfabrieken' in: *Oud Rhenen* 16.3 (1997), 123.

Deys, H.P., *Achter Berg en Rijn. Over boeren, burgers en buitenlui in Rhenen* (Rhenen 1981)

Laar, B. en J. Menting, *Rhenen zoals wij dat kenden. Verhalen uit Rhenen, Achterberg en Elst*

Putter, J. de en P. van Cruyningen, 'Tabaksteelt ontwikkelt zich tot arbeidsintensieve bedrijfstak. De opkomst van het gezinsbedrijf, 1800-1850' in: *Geschiedenis van Rhenen* (Utrecht 2008), 306-313.

Van aanspijlen en opbossen. Herinneringen aan de Amerongse tabaksteelt Amerongen 2009.

Vlak, J., 'Roest of vuil in den tabak. Rhenen-Elst en de oorsprong van de virologie' in: *Geschiedenis van Rhenen* (Utrecht 2008), 352-359.

https://www.shm.nl/hofmarken/markelo/pdf/geschiedenis/vroegere_huisslachten.pdf